

<http://dx.doi.org/10.16926/zh.2019.18.13>

Anna CZERNIECKA-HABERKO

<https://orcid.org/0000-0002-4585-0127>

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie

Karolina STUDNICKA-MARIAŃCZYK

<https://orcid.org/0000-0002-4116-9350>

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie

Sprawozdanie ze stażu naukowego w Centrum Historii Gospodarczej i Społecznej (Wydział Filozoficzny Uniwersytet w Ostrawie)

Streszczenie

Dr Anna Czerniecka-Haberko i dr Karolina Studnicka-Mariańczyk, w dniach 17.09.2018–31.12.2018 r., odbyły staż naukowy w Centrum Historii Gospodarczej i Społecznej (Instytut Historii). Centrum swoją siedzibę ma na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu w Ostrawie. Opiekunem stażu był prof. PhDr., Ph.D. Aleš Zářický. W czasie stażu prowadzona była kwerenda archiwalna w archiwum w Opawie. Kwerenda archiwalna została skoncentrowana na eksploracji materiałów stanowiących pozostałość po Stowarzyszeniach polskich na Śląsku Cieszyńskim w Czechosłowacji. W zasobach w archiwum w Opawie znajduje się 1351 jednostek dotyczących Stowarzyszeń polskich¹. Ich analiza pozwoliła na pogrupowanie Stowarzyszeń polskich na: oświatowo-kulturalne, opiekuńcze, religijne, sportowe oraz gospodarcze.

Słowa kluczowe: staż naukowy, kwerenda archiwalna.

Dr Anna Czerniecka-Haberko oraz dr Karolina Studnicka-Mariańczyk, w dniach 17 września–31 grudnia 2018 r., odbyły staż naukowy w Centrum Historii Gospodarczej i Społecznej (Instytut Historii), na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu w Ostrawie. Opiekunem stażu był prof. PhDr., Ph.D. Aleš Zářický.

¹ <http://digi.archives.cz/da/SearchBean.action?searchType=basic>

W czasie stażu prowadzona była kwerenda w archiwum w Opawie. Zemský archiv ma siedzibę w przepięknym gmachu dawnego kolegium jezuitów². To archiwum szczególne, gdyż pod względem liczby zgromadzonych zbiorów jest trzecim (po praskim i brneńskim) archiwum państwowym funkcjonującym na terenie Republiki Czeskiej, chociaż ma charakter regionalny. Przechowywane tam są materiały czeskiej części dawnych księstw śląskich, Śląska Austriackiego (Rakouské Slezsko, oficjalnie Herzogtum Ober- und Niederschlesien), ziem leżących w granicach północnomorawskiego okręgu terytorialnego (Severomoravský kraj) oraz morawsko-śląskiego (Moravskoslezský kraj) i ołomunieckiego (Olomoucký kraj) regionu administracyjnego³.

Zemský archiv w Opawie posiada w swoich zbiorach dokumenty z początku XIV w., czyli z czasów, gdy Opawa była stolicą samodzielnego księstwa wydzielonego z Margrabstwa Moraw, rządzonego przez linię „levobočnou” rodu Przemysławów. Za najcenniejszy zespół tegoż archiwum należy uznać *Slezsky stavovský archiv* (SA), który obejmuje dokumenty, akta i księgi wytworzone przez urzędy ziemskie, sądy, sejm i stany księstw śląskich, przede wszystkim opawskiego, karniowskiego, cieszyńskiego i nyskiego. Zespół ten stanowi kolekcję dokumentów pochodzących z lat 1318–1884. Ma on fundamentalne znaczenie dla konstruowania prawnego, administracyjnego, gospodarczego oraz społecznego obrazu Śląska w dobie feudalizmu⁴.

Najstarsze zbiory archiwum opawskiego obejmują również archiwalia śląskich klasztorów sekularyzowanych w okresie reform oświeceniowych przez cesarza Józefa II: dominikanów cieszyńskich i opawskich, klarysek opawskich oraz franciszkanów karniowskich i opawskich. Archiwalia te, w zdecydowanej większości, są aktami finansowymi poszczególnych klasztorów. Najczęściej sum lokowanych na dobrach ziemskich i należnych prowizji⁵.

Po wojnach śląskich, czyli od 1742 r., Opawa stała się centrum Śląska Austriackiego, stąd też Śląsk Austriacki stał się obszarem, z którego gromadzono zbiory archiwum. Na uwagę zasługują archiwalia stanowiące pozostałość po administracji politycznej i samorządowej Śląska po 1850 r.

² ks. Zdzisław LEC, *Kolegia jezuickie na Śląsku do 1740 r.*, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne”, R. XI/nr 2 (21): 2012, s. 89–97.

³ Bohumír INDRA, *70 let Státního archivu v Opavě*, [in:] idem, *Sborník Státního archivu v Opavě 1968–1971*, Opava 1971, s. 75–96; Karel MÜLLER, *100 let Zemského archivu v Opavě. Sborník příspěvků přednesených v rámci 9. konference archivářů ČR 23.–25. května 2001 v Opavě*, Opava 2002; Marek L. WÓJCIK, *Sprawozdanie z kwerendy w Zemském archiwie w Opawie w dniach 10–14 XII 2012 r.*, hm.kasaty.pl/wp-content/uploads/2014/hm2-560.pdf, [dostęp: 10.02.2019]; http://www.archives.cz/web/za_opava/o_archivu/ [dostęp: 10.02.2019].

⁴ M.L. WÓJCIK, op. cit., s. 561. Vide: Stanislav DRKAL, Jaroslav DONÁT, *Slezsky stavovský archiv v Opavě 1318–1850. Inventář*, Opava 1965; idem, *Slezsky stavovský archiv v Opavě 1318–1850. Inventář*, Opava 1972.

⁵ M.L. WÓJCIK, op. cit., s. 560.

W latach 50. XX w., czyli w okresie, gdy zlikwidowano odrębność archiwów rolno-leśnych, archiwum opawskie pozyskało m.in. spuścizny wielu rodzin i archiwalia przedsiębiorstw.

Zasób archiwum opawskiego stanowią również dokumenty osobowe, np. historyków i polityków. Archiwum gromadzi bowiem dokumenty podmiotów administracyjnych, sądowych, społecznych, gospodarczych oraz politycznych o charakterze regionalnym⁶.

Dr Anna Czerniecka-Haberko oraz dr Karolina Studnicka-Mariańczyk skoncentrowały swoją kwerendę na eksploracji materiałów stanowiących pozostałość po stowarzyszeniach polskich na Śląsku Cieszyńskim w Czechosłowacji. W zasobach w archiwum znajduje się 1351 jednostek dotyczących tego tematu⁷. Ich analiza pozwoliła na pogrupowanie Stowarzyszeń polskich na: oświatowo-kulturalne, opiekuńcze, religijne, sportowe oraz gospodarcze.

Kwestie oświatowe priorytetem swojej działalności uczyniła Macierz Szkolna. W 1922 r. w jej skład wchodziło 28 Kół Miejsowych z 4301 członkami, podczas gdy w 1938 r. funkcjonowały już 93 Koła z 9739 członkami, co świadczy o prężnej działalności⁸. Znaczenie Macierzy Szkolnej dla ludności polskiej można przedstawić na przykładzie danych z 1931 r. W tym bowiem roku Towarzystwo liczyło 90 Kół Miejsowych z 8166 członkami, 90 czytelniami czasopism, 67 bibliotekami, z 3041 czytelnikami, którzy mogli korzystać z 15 030 książek. W bibliotekach tych zorganizowano 352 wykłady, 210 przedstawień teatralnych, 108 uroczystości narodowych, 269 zabaw i wieczorków. W strukturach Macierzy Szkolnej znajdowało się 75 amatorskich i 63 śpiewacze zespoły z 2330 członkami. Macierz utrzymywała również polskie gimnazjum w Orłowej z 395 uczniami, 7 szkół wydziałowych z 808 uczniami, 11 szkół podstawowych z 637 uczniami, 56 przedszkoli z 1658 dziećmi i 2 szkoły fachowe z 82 uczniami. Macierz Szkolna w Czeskim Cieszynie dysponowała księgarnią oraz i parkiem im. Adama Sikory. Park ten stał się miejscem wszystkich centralnych uroczystości organizowanych przez Polaków w Czechosłowacji⁹.

Praca kulturalno-oświatowa była również płaszczyzną funkcjonowania Czytelni Ludowych. Miały one na celu krzewienie oświaty wśród ludności polskiej, pielęgnowanie i rozbudzanie poczucia narodowego oraz życia towarzyskiego. Stąd też Czytelnie organizowały wykłady, przedstawienia teatralne, koncerty, zabawy oraz zebrania towarzyskie¹⁰.

⁶ Anna CZERNIECKA-HABERKO, Karolina STUDNICKA-MARIAŃCZYK, *Stowarzyszenia polskie w Czechosłowacji*, tekst w posiadaniu autorek.

⁷ <http://digi.archives.cz/da/SearchBean.action?searchType=basic>

⁸ Stanisław ZAHRADNIK, *Przejawy życia organizacyjnego Polaków w Czechosłowacji w latach 1920–1938*, „Sobótka”, R. XXXVI/4: 1981, s. 551. Vide: ZAO, Zemská vláda slezská Opava, sygn. XII-3793.

⁹ S. ZAHRADNIK, op. cit., 545–546.

¹⁰ ZAO, Policejní ředitelství Moravská Ostrava, Czytelnia ludowa 1905–1910, sygn. 488/1.

Do Stowarzyszeń o charakterze kulturalnym należy przede wszystkim zaliczyć Związek Polskich Chórów w Czechosłowacji. Związek ten istniał od 1927 r. Jego zadaniem było zespolenie polskich towarzystw śpiewaczych i muzycznych w Republice Czechosłowackiej. Nadrzędnym celem uczyniono krzewienie polskiej kultury muzycznej, a w szczególności śpiewu chórowego. Stąd też Związek czuwał nad ogólną linią działalności poszczególnych towarzystw śpiewaczych i muzycznych podlegających osobnej sekcji; urządzał zebrania, koncerty, popisy, kursy dla dyrygentów oraz zjazdy związkowe i okręgowe; ogłaszał konkursy kompozytorskie; organizował i zakładał nowe Koła, wspierał moralnie i materialnie już istniejące. Związek wydawał własny organ oraz śpiewniki i utwory muzyczne (nuty przydzielone chóróm były własnością Związku), utrzymywał i prowadził skład nut i wydawnictw muzycznych oraz popierał rozwój polskiej muzyki, dążąc do uratowania jej pierwiastków miejscowych. W 1937 r. Związek zrzeszał 102 chóry z 3917 śpiewakami. W tym roku chóry przynależące do Związku odbyły 4158 prób, na których przygotowały 1636 pieśni. Chóry wystąpiły również na różnych imprezach 1135 razy¹¹.

Stowarzyszeniem o charakterze opiekuńczym była przede wszystkim Krajowa Rodzina Opiekuńcza. Celem tegoż stowarzyszenia było „systematyczne organizowanie i prowadzenie opieki socjalnej nad młodzieżą polską w kraju Morawskośląskim”. Dlatego też Krajowa Rodzina prowadziła ewidencję młodzieży potrzebującej wsparcia oraz ewidencję instytucji wsparcia udzielającego¹².

W zasobach Archiwum w Opawie znajdują się materiały dotyczące Powiatowej Rodziny Opiekuńczej. Stowarzyszenie to miało za zadanie: „«słowem i drukiem» wzbudzać, wychowywać, pogłębiać i szerzyć zrozumienie i interes dla celów opieki socjalnej nad młodzieżą, nie tylko u czynników publicznych, lecz przede wszystkim wśród szerokich warstw ludowych; organizować pracę wszystkich jednostek ochotniczej opieki socjalnej nad młodzieżą polską w powiecie, w celu jednolitego programu; prowadzić w ewidencji wszelkie urządzenia opieki socjalnej nad młodzieżą w powiecie”. Istotnym elementem działalności tegoż stowarzyszenia było podejmowanie różnorodnych form opieki nad opuszczonymi, upośledzonymi, zaniedbanymi czy wykorzystywanymi przez rodziców lub opiekunów. W tym celu ewidencjonowało rodziny, które chciały podjąć się opieki nad obcymi dziećmi¹³.

Stowarzyszenia miały również konotacje religijne. Stowarzyszenia religijne zakładali zarówno katolicy, jak i ewangelicy – miały one charakter wyłącznie religijny. Do Stowarzyszeń katolickich należy zaliczyć: Kongregacje Mariańskie, Zjednoczenie Polskich Związków Niewiast Katolickich czy też Związek Chrześcijan w Czechosłowacji. Stowarzyszenia ewangelickie to: Ewangelickie Stowarzyszenie Skarbca Kościelnego im. Gustawa Adolfa oraz Ewangelickie Stowa-

¹¹ S. ZAHRADNIK, op. cit., s. 551–552.

¹² Ibidem, s. 555–559.

¹³ ZAO, Policejní ředitelství Moravská Ostrava, Šlázka Krajowa Rada Opiekuńcza, sygn. 1115/66.

rzyszenie Niewiast. Wszystkie Stowarzyszenia religijne eksponowały „pracę nad odrodzeniem duchowym człowieka”. Prowadziły one również działalność na płaszczyźnie kulturalnej i charytatywnej¹⁴.

Polska mniejszość narodowa zakładała również stowarzyszenia o charakterze sportowym. Do najważniejszych z nich należały: Związek Polskich Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Czechosłowacji, Polskie Stowarzyszenie Robotnicze Oświatowo-Gimnastyczne „Siła” w Czechosłowacji oraz Polskie Towarzystwo Turystyczne „Beskid Śląski”.

Kluby sportowe od 1922 r. były zrzeszone w Związku Polskich Klubów Sportowych w Czechosłowacji. Związku, który w latach trzydziestych obejmował 21 klubów (m.in.: Polski Klub Sportowy „Polonia” Karwina, Klub Sportowy „Siła” Trzciniec, Klub Sportowy „Siła” Karwina oraz Polski Klub Sportowy „Groń” Bystrzyca), zrzeszających ok. 4000 członków. Celem towarzystw sportowych było rozpowszechnienie aktywności sportowej wśród ludności. Zapewne dlatego też „osiąganie wyników sportowych” było kwestią drugorzędną¹⁵.

Stowarzyszenia o charakterze gospodarczym miały przede wszystkim charakter spółdzielni kredytowych i spożywczych. Polska grupa narodowa w okresie międzywojennym była bardzo aktywna gospodarczo. Organizacje i stowarzyszenia gospodarcze były zakładane na użytek przede wszystkim: robotników, górników i rolników, co było uwarunkowane strukturą socjalną ludności polskiej. Najczęściej miały charakter spółdzielni, które były zrzeszone w Związku Spółek Zarobkowych i Gospodarczych na Śląsku Czechosłowackim, który w pierwszej połowie lat trzydziestych zmienił nazwę na Związek Spółdzielni Polskich w Czeskim Cieszynie.

Kryzys gospodarczy pierwszej połowy lat trzydziestych wpłynął niekorzystnie na działalność polskich organizacji spółdzielczych. Ponieważ zdecydowaną większość ich członków stanowili górnicy, robotnicy i drobni rolnicy, to nastąpiło osłabienie funkcjonowania stowarzyszeń o charakterze gospodarczym. Jednak mimo to spółdzielczość na Zaolziu zdołała przejść przez okres kryzysu gospodarczego bez poważniejszych strat¹⁶.

Należy podkreślić, że wszystkie stowarzyszenia miały dla polskiej grupy narodowej duże znaczenie. Pomagały utrwalać więź narodową. Pomagały utrzymywać zwartość grupy. Umożliwiały finansowanie różnych akcji narodowych. Pozwalały na zatrudnienie kilkuset członków w instytucjach polskich. Udzielały różnorodnej pomocy swoim członkom. Stąd też wszechstronność stowarzyszeń pozwala wnioskować, że zabezpieczały one – przynajmniej na papierze – egzystencję, rozwój oraz obronę swoich członków¹⁷.

¹⁴ ZAO, Severomoravský krajský národní výbor Ostrava, Polski dom katolicki, sygn. 461a; ZAO, Severomoravský krajský národní výbor Ostrava, Związek stanowczych chrześcijan, sygn. 379.

¹⁵ S. ZAHRADNIK, op. cit., s. 553–554.

¹⁶ Ibidem, s. 549–550.

¹⁷ Ibidem, s. 545–559. Vide: Paweł SUSKI, *Stowarzyszenia i fundacje*, Warszawa: LexisNexis Polska, 2011, s. 17.

W wyniku kwerendy prowadzonej w ramach stażu dr Anna Czerniecka-Haberko oraz dr Karolina Studnicka-Mariańczyk pozyskały kilkadziesiąt tysięcy zdjęć wybranych jednostek archiwalnych. Pozyskane materiały, pozwalają przede wszystkim na budowanie obrazu polskich organizacji. Pozwalają również analizę funkcjonowania poszczególnych stowarzyszeń.

Ilustracje

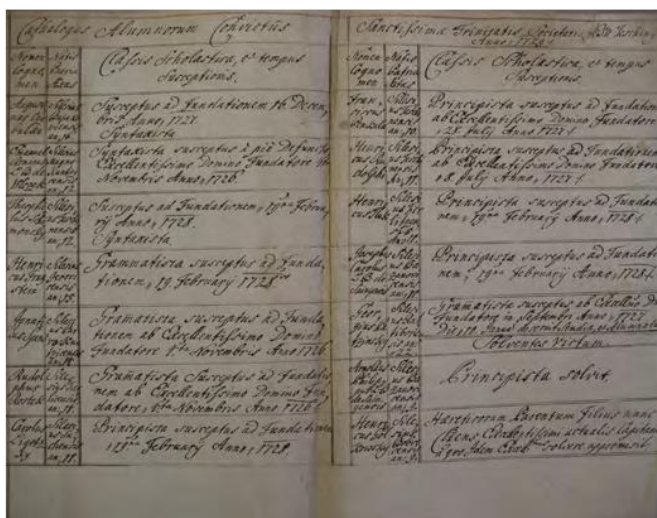
1. Zemský archiv w Opawie

Źródło: http://www.archives.cz/web/za_opava/o_archivu/

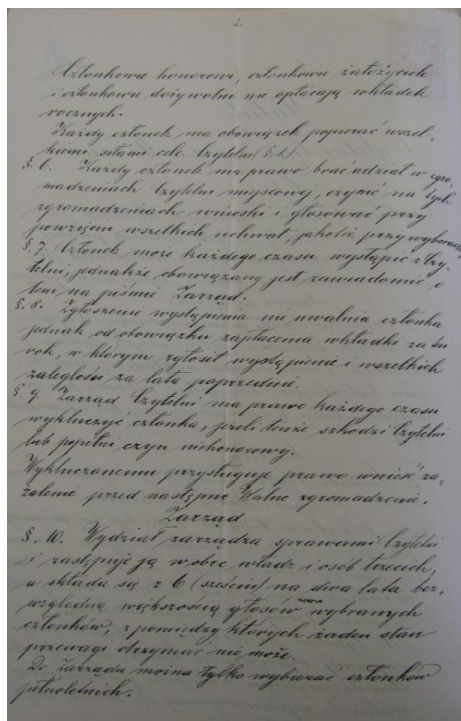
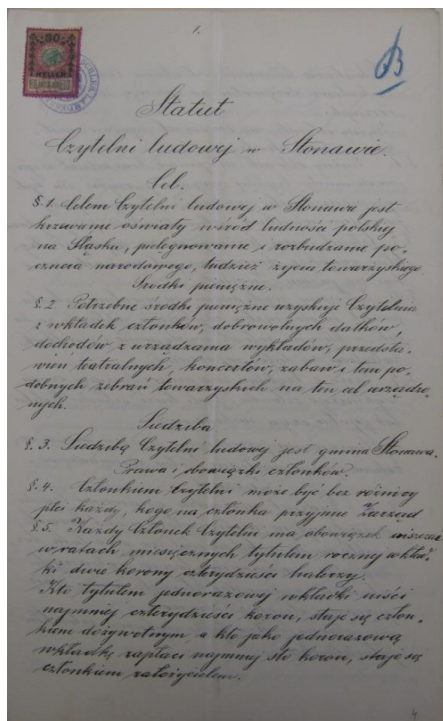
2. Pracownia naukowa

Źródło: http://www.archives.cz/web/za_opava/badatelna/

3. Spis albumów jezuickiego konwiktu Świętej Trójcy w Cieszynie z 1729 r.

Źródło: M.L. Wójcik, *Sprawozdanie z kwerendy w Zemskim archiwie w Opawie w dniach 10–14 XII 2012 r.*, hm.kasaty.pl/wp-content/uploads/2014/hm2-560.pdf, [dostęp: 10.02.2019], s. 567.

4. Statut Czytelni ludowej w Stanowie

Žródło: Zemský archiv w Opawie, Policejní ředitelství Moravská Ostrava, Čytelnia ľudowa 1905–1910, svgn. 488/1.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Zemský archiv v Opavie: Policejní ředitelství Moravská Ostrava, Čytelnia ludowa 1905–1910, sygn. 488/1; Policejní ředitelství Moravská Ostrava, Ślązka Krajowa Rada Opiekuńcza, sygn. 1115/66; Severomoravský krajský národní výbor Ostrava, Polski dom katolicki, sygn. 461a; Severomoravský krajský národní výbor Ostrava, Związek stanowczych chrześcijan, sygn. 379; Zemská vláda slezská Opava, sygn. XII-3793.

Opracowania

- CZERNIECKA-HABERKO Anna, STUDNICKA-MARIAŃCZYK Karolina, *Stowarzyszenia polskie w Czechosłowacji*, tekst w posiadaniu autorek.
- DRKAL Stanislav, DONÁT Jaroslav, *Slezsky stavovský archiv v Opavě 1318–1850. Inventář*, Opava: Zemský archiv v Opavě, 1965.
- DRKAL Stanislav, DONÁT Jaroslav, *Slezsky stavovský archiv v Opavě 1318–1850. Inventář*, Opava: Zemský archiv v Opavě, 1972.
- INDRA Bohumír, *70 let Státního archivu v Opavě*, [in:] idem, *Sborník Státního archivu v Opavě 1968–1971*, Opava: Nákladem Státního archivu v Opavě, 1971, s. 75–96.
- ks. LEC Zdzisław, *Kolegia jezuickie na Śląsku do 1740 r.*, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne”, R. XI/nr 2 (21): 2012, s. 89–97.
- MÜLLER Karel, *100 let Zemského archivu v Opavě. Sborník příspěvků přednesených v rámci 9. konference archivářů ČR 23.–25. května 2001 v Opavě*, Opava: Opava: Zemský archiv v Opavě, 2002.
- SUSKI Paweł, *Stowarzyszenia i fundacje*, Warszawa: LexisNexis Polska, 2011.
- WÓJCIK Marek L., *Sprawozdanie z kwerendy w Zemskym archiwie w Opawie w dniach 10–14 XII 2012 r.*, hm.kasaty.pl/wp-content/uploads/2014/hm2-560.pdf, [dostęp: 10.02.2019]; http://www.archives.cz/web/za_opava/o_archivu/ [dostęp: 10.02.2019].
- ZAHRAĐNIK Stanisław, *Przejawy życia organizacyjnego Polaków w Czechosłowacji w latach 1920–1938*, „Sobótka”, R. XXXVI/4: 1981.
- <http://digi.archives.cz/da/SearchBean.action?searchType=basic> [dostęp: 10.02.2019].
- [https://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/92004043AA/\\$File/13n106cd2.pdf](https://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/92004043AA/$File/13n106cd2.pdf) [dostęp: 10.02.2019].

Report on academic internship in the Centre for Economic and Social History (The Faculty of Philosophy, University of Ostrava)

Summary

In 17.09.2018–31.12.2018, Anna Czerniecka-Haberko, PhD and Karolina Studnicka-Mariańczyk, PhD, conducted their academic internship in the Centre for Economic and Social History (the Institute of History). The Centre is located at the Faculty of Philosophy at the University of Ostrava. Professor Aleš Zářický, PhD was the supervisor of the internship. The internship consisted in archive research in the archives in Opava. The aforesaid research focused on the analysis of materials constituting the remnants of Polish associations in Cieszyn Silesia in Czechoslovakia. The archives in Opava host 1351 items concerning Polish associations. Their analysis allowed the scholars to divide Polish associations into the following categories: educational and cultural, welfare, religious, sports and economic.

Keywords: academic internship, archive research.